

פרק יג - הלכות ערב פסח ומנהגיו

א - איסור עשיית מלאכה בערב פסח

בזמן שבית המקדש היה קיים, אדם שהביא קרבן לבית המקדש - נאסר באותו יום בעשיית מלאכה, מפני שהוא לו כיום טוב, ואין ראוי לעשות מלאכה בזמן שקרבנו קרב על המזבח. וכן הדין בערב פסח, שכל ישראל צריכים להקריב את קרבן הפסח, והרי הוא כיום טוב לכל. אלא שהואיל וזמן קרבן פסח מחצות היום בלבד, גם איסור המלאכה חל מחצות היום בלבד. והיו מקומות שנהגו להחמיר על עצמם שלא לעשות מלאכה מבוקר יום י"ד, ובאותם המקומות היה למנהגם תוקף מחייב. ואף לאחר חורבן הבית התקנה לא זזה ממקומה, ואסור לעשות מלאכה חשובה מחצות יום י"ד. ועוד טעם לזה, כדי שלא יהיה אדם טרוד במלאכתו וישכח לבער את חמצו ולהכין את המצות והיין ושאר צרכי החג לקראת ליל הסדר.

ובכל ערב שבת תיקנו חכמים שלא לעשות מלאכה חשובה, כדי שיהיו פנויים להכנות לשבת, אלא שבערב פסח דין זה חמור יותר. שבערב שבת אמרו חכמים שכל העושה מלאכה אינו רואה ממנה סימן ברכה, ואילו בערב פסח אף היו מנדים את מי שעשה מלאכה. ובערב שבת אנו פוסקים למעשה שהאיסור חל מעת מנחה קטנה, היינו שעתיים וחצי זמניות לפני שקיעת החמה, ואילו בערב פסח האיסור חל מחצות היום.

למעשה, המנהג הרווח לעשות מלאכה עד חצות היום, ואף בירושלים המנהג הרווח להתיר מלאכה עד חצות היום.¹

ב - איזו מלאכה אסורה

איסור מלאכה בערב פסח אחר חצות חל על מלאכות גמורות שרגילים להתפרנס בהן, כתפירת בגדים, בניית רהיטים ונטיעת שתילים בגינה. אבל לבשל, לנקות את הבית או לנסוע לקראת החג מותר. ככלל איסור המלאכה בערב פסח דומה במידה רבה לאיסור מלאכה בחול המועד, ובדברים מסוימים הוא אף קל ממנו במעט.

1. הטעם משום קרבן מבואר בירושלמי ריש פרק מקום שנהגו, וכ"כ התוס' והרמב"ם ורוה"פ. ומדברי התוס' נראה שהאיסור מהתורה, אבל הרמב"ם ושאר הפוסקים כתבו שהוא מדברי חכמים. ואחר שנחרב הבית נראה שכולם מודים שהאיסור מדברי חכמים. והעיקר כטעם הראשון, ולכן אם חל ערב פסח בשבת, ביום שישי מותר לעשות מלאכה עד מנחה כדין כל שבת, ולמרות שההכנות לפסח וביעור חמץ מתבצעים ביום שישי. וכ"כ בבאורי"ה תסח, א. ועיין בחזו"ע ח"ב ע' פב, ובהלכות חג בחג יד, ח. ודין איסור מלאכה בערב שבת מן המנחה מבואר בפסחים נ, ב. ועיין בשו"ע רנא, א, שנחלקו אם הכוונה מנחה גדולה או קטנה, וכתב במ"ב ג' שהמיקל לא הפסיד.

לגבי המנהג כיום בער"פ לפני חצות, עיין מ"ב תסח, יב, כה"ח לב. ומעצם זה שנסתפקו על המנהג בירושלים, עולה בבירור שאין מנהג קבוע לאיסור, כי במקום שיש איסור אף לאורחים אסור לעשות מלאכה, וק"ו שלא יהיו מבני המקום שיעשו מלאכה. וגם בשאר המקומות, לא שמענו על מקום שכיום נוהגים בו איסור לפני חצות.

אמנם גם כשאין נוהגים איסור, לדעת השו"ע תסח, ה, עפ"י הרמב"ם, רק לשלושה בעלי מלאכה מותר להתחיל לעבוד עד חצות והם: החייטים, הספרים והכובסים, שמלאכתם לקראת החג. ושאר המלאכות אם התחיל בהן קודם בוקר י"ד והן לצורך הפסח - יכול לגומרן עד חצות, ואם לא התחיל - אסור להתחיל בהן. ולדעת הרמ"א עפ"י רוב הראשונים, וביניהם רש"י, ראב"ד, רא"ש, ר"ן ועוד, דין זה נכון למקום שאין נוהגים לעשות מלאכה, אבל במקום שנהגו לעשות מלאכה עד חצות (כמו אצלנו) - הכל מותר. והאשכנזים נהגו כרמ"א. ואף במנהגי הספרדים יש דעות, ויש שהורו כרמ"א, עיין כה"ח לב. וספקא דרבנן לקולא.

לפיכך כל מה שהתירו חכמים לעשות בחול המועד מותר גם בערב פסח.

שלושה סוגי מלאכות ישנם: מלאכה גמורה, מלאכת אומן לתיקון, ומלאכת הדיוט. מלאכות גמורות כתפירת בגדים, בניית רהיטים ותספורת, בכל מקרה אסורות, ואפילו בחינם. אולם תיקון בגד, אפילו אם נדרשת לכך מלאכת אומן, אינה נחשבת למלאכה גמורה, לפיכך, אם הוא מקבל עליה שכר אסור, ואם בחינם והיא לצורך המועד מותר. ומלאכת הדיוט, היינו תיקון קל שכל אחד יודע לתקנו כתפירת כפתור מותר, ואפילו אם שכרו אותו לכך בדרך ארעי מותר. וכן מותר לאדם לכתוב לעצמו סיכומים וחידושים בדרך לימודו. אך אם פרנסתו מהקלדה או העתקה, הרי זו מלאכה גמורה האסורה (שו"ע תסח, א-ב).²

אף שאסור להסתפר אחר חצות היום, להתגלח במכונה אישית מותר, מפני שזו מלאכת הדיוט. וכן מותר לגהץ בגדים ולצחצח נעליים ולגזוז ציפורניים לכבוד החג אחר חצות היום. ויש מהדירים להתגלח ולגזוז ציפורניים לפני חצות.³

2. ההיתר לעשות מלאכת הדיוט בדרך ארעי אפילו תמורת תשלום מבואר בשעה"צ תסח, י, ובכה"ח כד. ובזה הוא קל יותר מחול המועד, שלדעת המ"ב בשעה"צ תקמא, כו, אסור בחול המועד ובערב פסח התיר, כפי שהוא מותר בערב שבת אחר זמן מנחה קטנה. אמנם הגר"ז מחמיר בזה גם בערב פסח.

כיבוס, אף שנוזר בין המלאכות הגמורות, לא הזכרתי, מפני שכיום כשהכיבוס נעשה במכונה יש ספק אולי יחשב כמלאכת הדיוט לצורך המועד, וכ"כ בשש"כ פרק מב הערה קלט. ובערב שבת לאחר המנחה מותר.

3. במ"ב תסח, ה, כתב שלכתחילה יגזוז ציפורניים לפני חצות, אלא שרבים התירו לגזוז ציפורניים אפילו בחול המועד, וכ"כ בשו"ע סי' תקלב, וכ"כ בחזו"ע ח"ב ע' פט-צא. וצחצוח נעליים התיר גם בשערים המצוינים בהלכה קיג, ו. ולעניין גילוח כן דעת הרב אליהו (קצוש"ע קיג, ה) שמותר להתגלח אחר חצות, והמהדירים יתגלחו לפני חצות. <

הכלל היסודי הוא, שכל המלאכות שהתירו בחול המועד מותרות בערב פסח אחר חצות. ובקיצור מדובר בחמישה סוגי היתרים: א) מלאכה שנועדה לצורך הכנת מאכלי החג. ב) מלאכת הדיוט או מלאכת אומן ארעית שנעשית בחינם לצורך המועד כפי שנתבאר. ג) מלאכת דבר האבד, היינו כשיש סכנה שאם לא תתבצע מלאכה מסוימת יגרם הפסד משמעותי - מותר לבצע את המלאכה כדי למנוע את הנזק. ד) צורכי רבים או צורכי מצווה. ה) מותר לעני שאין לו כסף לקנות צורכי החג לעבוד בערב פסח בכל עבודה.

ג - תענית בכורות

נהגו הבכורים להתענות בערב פסח, זכר לנס שנעשה להם במצרים, שכל בכורי מצרים מתו ובכורי ישראל ניצולו.

כדי לבאר מעט את משמעותה של מכת בכורות צריך להקדים, כי בכל בכור, בנוסף לכך שהוא גדול האחים, יש גם ביטוי של ראשוניות, שבהיוולדו החלו החיים החדשים של הדור הבא להתגלות. לפיכך מוטלת על הבכור אחריות גדולה. אם יבחר בטוב, יגלה את שורש הראשוניות, את היסוד החשוב ביותר - האמונה בבורא העולם, ובדרכו ילכו שאר אחיו. ואם יבחר ברע - יכפור ויתגאה בליבו כי הוא עצמו הגדול והחשוב, ויהיה טרוד בהגדלת כבודו וסיפוק תאוותיו. וזה היה חטאם של המצריים שחשבו את עצמם לאדוני העולם, וכפרו בה', וכשנצטוו לשלח את ישראל כדי

מי ששכח להסתפר לפני חצות ומראהו אינו מתאים כל כך לחג, יוכל להסתפר אצל ספר גוי, מפני שאיסור המלאכה חל על יהודי ולא על גוי. ואף שהיהודי קצת מסייע, התירו כדי שיכנס לחג מסופר (מ"ב תסח, ה).

שיעבדו את ה' ויקבלו את תורתו - הקשו את ערפם ולא שילחו את ישראל. ופרעה, שהיה בכור, הוביל את גאוותם וכפירתם.

גם ליום הראשון של פסח יש תכונה של "בכורה", שהוא היום הראשון שבו החל הקב"ה להתגלות בעולם. שעד אז היו ניסים פרטיים לאנשים מיוחדים, ומאז החל הקב"ה להתגלות דרך עם שלם - עם ישראל. וכשהגיע היום הגדול שיועד לגילוי שורש האמונה בעולם, התעורר קטרוג גדול על בכורי מצרים שכפרו בה', ועם ההתגלות האלוהית בחצות הלילה - הוכו ונשברו. ובכורי ישראל, שבטאו את אמונתם בה' בשחיטת השה שהיה אלוהי מצרים ובמריחת דמו במסירות נפש על המזוזות - ניצלו והתקדשו.

ובכל שנה אנו זוכים לחזור אל הלילה המיוחד של ליל הסדר, שבו מתגלה שורש האמונה, אלא שבד בבד עם התקרבות הלילה המקודש מתעורר קטרוג על הבכורים, האם הם קשורים כראוי לתורה ולמצוות? האם הם מגלים את שמו יתברך כפי שהיה ראוי? ולכן נהגו הבכורים להתענות ולחזור בתשובה בערב הפסח.

צום זה קל מצומות אחרים, מפני שכל הצומות נתקנו על ידי חכמים, ואילו תענית בכורות הוא מנהג שנהגו בו הרבה בכורים אבל לא תוקן על ידי חכמים כדין מחייב. ולכן נוהגים להקל בו. למשל מי שסובל מכאב ראש או שמצטער מכאב עיניים, אף שאינו נחשב חולה ובשאר הצומות חייב, מתענית בכורות הוא פטור. וכן מי שחושש שאם יצום לא יוכל לקיים בערב כראוי את מצוות אכילת מצה והסיפור ביציאת מצרים, מוטב שלא יצום. וכן נוהגים שכל המשתתף בסעודת מצווה נפטר מהצום (ברכ"י תע; מ"ב תע, ב' י').⁴

4. בירושלמי ר"פ ערבי פסחים יש שתי גרסאות, לפי גרסא אחת נהגו הבכורים לצום בערב פסח, וכן מובא במס' סופרים כא, ג (שנסדרה בסוף תקופת הסבוראים בא"י). וכן כתבו

ד - על מי מנהג הצום

שני סוגי הבכורים במנהג זה, מפני שבמצרים מתו כל סוגי הבכורים. הסוג הראשון: בכור לאביו, והוא היורש פי שניים בנחלתו. ואף שלאִימו כבר נולדו ילדים תחילה מבעל אחר או שההריון שלפניו נסתיים בהפלה, ולכן אינו בכור לאִימו ופטור מפדיון בכורות, מכל מקום, כיוון שהוא בכור לאביו לדין ירושה, שייך במנהג התענית.

הסוג השני: בכור לאמו, והוא החייב בפדיון בכורות, ולמרות שלאביו כבר נולדו ילדים מאשה אחרת ולכן אינו יורש כפליים בנחלתו, כיוון שהוא בכור לאִימו הרי הוא "פטר רחם" שפתח את רחמה, וחייב בפדיון בכורות. ובכור לאִימו שנולד בניתוח קיסרי, כיוון שאין דינו כבכור לא לעניין ירושה ולא לעניין פדיון בכורות, אינו צריך להתענות בערב פסח (כה"ח תע, ג. ויש מהדרים להשתתף בסיום).

גם בכורי כהנים ולוויים נהגו לצום, שאף כי פטרה אותם התורה מפדיון בכורות, מכל מקום הרי הם בכורים (מ"ב תע, ב).

בת בכורה אינה צריכה להתענות, ואמנם יש סוברים שגם בכורות נקבות מתו במצרים, מכל מקום המנהג הרווח שאינן מתענות (רמ"א, חיד"א ובא"ח, ועיין כה"ח תע, יז).

הרמב"ן והר"ן, ולגרסא אחרת בירושלמי לא נהגו לצום, וכן גרסת הראב"ה וכן דעת הגר"א. ובמאירי כתב שנוהגים באשכנז וצרפת לצום אך אין בה סרך הכרח, וכעין זה כתב בברכ"י עפ"י הראשונים, ולכן אפשר להקל בצום זה לסמוך על סיום. והמרדכי כתב בשם ר' יחיאל שמנהג הבכורים הוא רק שלא לאכול לחם ומיני מזונות, אבל מיני תרגימא כבשר, דגים, פרות וירקות מותר. ולמעשה כתב בשו"ע תע, א, שהמנהג לצום. אמנם בשעת הצורך כתב במ"ב ב, שעה"צ ו', שבכור שקשה לו מאוד לצום יכול לנהוג כר' יחיאל. ובכל הדעות והדינים האריך בספר תענית בכורות, ובקיצור עיין ביבי"א ח"א כ"ה.

כשחל ערב פסח בשבת, נהגו להקדים את הצום ליום חמישי. ומי שנולד לו בן בכור, אף שהאב אינו בכור, נהגו שהאב צם במקום בנו עד שיגדל (רמ"א תע, ב). ואם גם האב בכור, צום האב עולה לבנו, ואם אוכל בסעודת מצווה נפטר גם מהצום עבור בנו וכן המנהג עפ"י הרבה פוסקים, ועי' ברמ"א שהחמיר).

ה - המנהג לסמוך על סיום מסכת

נהגו הבכורים להשתתף בערב פסח לאחר תפילת שחרית בסיום מסכת, ולאחר הסיום מגישים כיבוד והכל טועמים ממנו, ואף לבכורים מותר לאכול מפני שזוהי סעודת מצווה, ששמחים בשמחת המצווה של לימוד התורה וסיום המסכת. וכיוון שכבר שברו את הצום בסעודת מצווה נפטרו מהצום.

ואמנם בדורות הקודמים נחלקו בזה הפוסקים, ויש שהחמירו והורו שרק מי שמסיים בעצמו מסכת רשאי לאכול בסעודת מצווה, אבל בכורים אחרים שאינם קשורים כל כך לשמחה אינם יכולים לשבור את הצום בסעודת הסיום של חב"רם. ובמיוחד הדברים אמורים כאשר במשך כל השנה אין מסיימי המסכתות רגילים לערוך סעודות מצווה, ואף הבכורים אינם רגילים להשתתף בסיומי המסכתות של חבריהם, ורק לקראת ערב פסח עורכים סיום לכל הבכורים, ונראה הדבר שאינם באים לשמוח בסעודת מצווה אלא להיפטר מהצום. ועוד, שגם מסיימי המסכת פעמים רבות לא סיים את המסכת בדיוק בערב פסח, אלא שבוע שבועיים לפני כן, ודחה את הסיום לערב פסח כדי להיפטר מהצום בסעודת מצווה, ולדעת המחמירים אין ראוי לעשות כן, כי עיקר השמחה

בשעה שגמר את הלימוד ולא כאשר השאיר כמה שורות לסיימן בערב פסח (תשובה מאהבה ח"ב רסא, נו"ב).

אולם למעשה המנהג כיום לסמוך על הפוסקים המקילים, שכל המשתתפים בסעודת סיום פטורים מהצום, ואפילו אם אינם רגילים כל השנה לערוך סעודת סיום, ואפילו אם דחו לערב פסח את סיום המסכת. והטעם, מפני שבפועל כאשר מסיימים מסכת ראוי לשמוח והרי זו סעודת מצווה. ועוד, שכל יסוד תענית בכורים במנהג ולא בתקנה מחייבת, ובתלמוד הבבלי וברמב"ם לא נזכר צום זה כלל, והיו מגדולי הראשונים שסברו שאין הבכורים חייבים לצום בערב פסח, לפיכך בכל מקום שיש מחלוקת יד המקילים על העליונה. ועוד, שבדורות האחרונים איננו רגילים להרבות בתעניות, ואם הבכורים יתענו, קרוב לודאי שהצום יפגע בהכנות לחג, ואף בליל הסדר הבכורים ירצו להזדרז לסיים את אמירת ההגדה כדי לסיים את הצום. לפיכך נהגו רבים מגדולי ישראל להיפטר מהצום על ידי סיום מסכת. ורק מי שיודע בעצמו שהצום לא יפגע בהכנותיו לחג ובקיום מצוות ליל הסדר, יכול להחמיר על עצמו לצום בערב פסח, וכן נהגו מרן הרב קוק ובנו מו"ר הרב צבי יהודה, שהיו בכורים, והיו צמים בערב פסח.

סיום שכל המשתתפים בו פטורים מהצום הוא סיום מסכת מהתלמוד הבבלי או הירושלמי, וכן סיום סדר שלם מששה סדרי משנה, ובתנאי שהלימוד היה בהבנה ולא בקריאה בלבד.⁵

5. כפי שהוזכר בהערה הקודמת - מנהג זה אינו מוסכם על הכל. ואף לדעות שהוא מנהג מחייב הרי זה מדרבנן וספק דרבנן לקולא. ק"ו שיש סוברים שאין כאן מנהג מחייב כלל, וכך סבר הגר"א. וק"ו כאשר קיום המנהג מתנגש בקיום מצוות ליל הסדר, שבזמננו אין רגילים להתענות, וכ"כ בשו"ת עולת שמואל כ"ח. לכן אנו נוהגים כיום לסמוך על סיום

ו - איסור אכילת מצה ביום י"ד

אסרו חכמים לאכול מצה בערב פסח, כדי שתהיה חביבה עליו בלילה, וכדי שיהא היכר בין אכילה שלפני פסח לאכילת מצת מצווה בליל הסדר. ואיסור זה חל גם על ילדים קטנים שמבינים עניין המצה שהיא זכר ליציאת מצרים. אבל מותר להאכיל מצה בערב פסח לקטנים שאינם מבינים זאת.

האיסור מתחיל מעלות השחר. ויש שהחמירו על עצמם שלא לאכול מצה כבר מר"ח ניסן, ויש שנהגו להמנע מאכילת מצה שלושים יום לפני הפסח, אבל מצד הדין רק ביום י"ד בניסן צריכים להמנע מאכילת מצה (מ"ב תעא, יב).

במחנות צה"ל ובבתי חולים רגילים לבער את החמץ מספר ימים לפני פסח, שאם לא יעשו כן יש חשש שישאר חמץ בפסח במטבחים ובמחנות. וכדי שיהיה לחיילים ולחולים מה לאכול,

מסכת, ובה מתעוררים הבכורים לזכור את עניינם שהם מקודשים ומוטלת עליהם אחריות, וכעין זה כתב בשו"ת ערוגות הבושם קלט.

גם בסיום ספר נביאים בעיון אפשר לעשות סעודת מצווה (אג"מ או"ח א, קנז). וכן נראה שכל מי שמסיים חלק בשולחן ערוך או ספר חשוב אחר יכול לעשות סעודה, כי ביסוד הדבר לא הגדירו דווקא מסכת בבלי, עיין חוות יאיר ע'. ומי שלומד מסכת משניות עם מפרשים, יכול לערוך לעצמו סיום, אבל אין לפטור בזה אחרים (יבי"א או"ח כו). ועיין עוד בפסקי תשובות תע, ט. לסיכום: כאשר הסיום הוא בדבר חשוב, כל המשתתפים בו פטורים מהצום. וכאשר הסיום חשוב ללומד אך אינו נחשב כל כך בעיני הכלל, הרי שהמסיים יכול לעשות סעודה ולפטור את עצמו מהצום. לפיכך, מי שמתחיל ללמוד, ועדיין קשה לו ללמוד מסכת משנה בעיון, כבר בלימוד פשוט של מסכת משנה או ספר קודש אחר יכול לערוך סעודת סיום, אבל אין אחרים נפטרים על ידי הסיום והסעודה שלו.

נותנים להם מצות. אולם בערב פסח יש להמנע מלאכול את המצות.⁶

איסור אכילת מצה בערב פסח חל גם על שברי מצה קטנים שנילושו בין או שמן. ואף אם יאפו את התערובת הזו, כל זמן שצורת המצה נשארה על השברים, הרי שברכתם 'המוציא', ואסור לאוכלם בערב פסח. אבל אם השברים שנילושו ונאפו איבדו את צורת המצה שלהם, ברכתם 'מזונות', ומותר לאוכלם בערב פסח (כך נראה מדברי הרמ"א תע"א, ב, ומ"ב י"ט-כ). ויש מחמירים שאפילו אם פררו את המצה לפרורים קטנים כקמח מצה, שכבר אין עליהם צורת המצה, ולשו אותם בשמן או בדברי מתיקה ואפו מהם עוגה או עוגיות - אסור לאוכלם. והטעם משום שעדיין ברכת המוציא שייכת להם, שאם יאכלו מהם כשיעור קביעת סעודה יברכו עליהם המוציא, נמצא שעדיין לא פג מהם שם מצה, וממילא איסור אכילת מצה בערב פסח חל גם על מאפים המבוססים על קמח מצה (הגר"א, הרב קוק, חזו"ע).⁷

6. נסכם את הדעות בקיצור: לרא"ש האיסור מתחיל מזמן איסור חמץ. למאור מחצות היום. לרמב"ן, מהר"ם חלאוה וכן פרש הה"מ את הרמב"ם, האיסור מעלות השחר, ולאורחות חיים מזמן בדיקת חמץ בליל י"ד. ופסק הרמ"א מעלות השחר, וכן מוסכם על רוב האחרונים. אמנם הבן איש חי צו"כ מחמיר מליל י"ד. (עיין בירור הלכה צ"ט, ב).

7. יש אומרים שכל מצה שאינה כשרה למצת מצווה מותר לאוכלה בערב פסח, וכן דעת המאירי ורבי ישעיה מטראני והריב"ש ת"ב. ויש אומרים שכל שיש בה טעם מצה אסורה ואפילו אם היא עצמה אינה ראויה למצווה, וכך נראה מכמה ראשונים שהתירו מצה עשירה בלבד, היינו קמח שנילוש במי פרות (ר"ת בתוס' פסחים צ"ט, ב, רא"ש, מרדכי, התשב"ץ והמהרש"א). (אמנם למעשה למנהג הרמ"א אין אוכלים מצה עשירה). ואם פררו מצה ולשו אותה בדברי מתיקה או בשמן, יש סוברים שכל זמן שברכתה המוציא אסור ואם נשתנתה לברכת מזונות מותר, ודין זה מבואר בשו"ע או"ח קס"ח, י. ונראה שכך סובר המ"ב תע"א, י"ט-כ, ושעה"צ טז. ושיטת המחמירים, שכל פרורי מצה אפויים, כעוגות ועוגיות, אסור לאוכלם בערב פסח, והטעם שיש להם שייכות עדיין לברכת המוציא אם יאכלו מהם שיעור סעודה, שדינם כדין פת הבאה בכיסונים, וכ"כ בעולת ראיה ח"ב ע' רמג,

אבל אם עשו מהפרורים קציצות ובישולם, לכל הדעות מותר לאוכלם בערב פסח, שאחר הבישול לא נשאר שם מצה על הפרורים, ואף אם יאכלו מהם שיעור קביעת סעודה ברכתם 'מזונות', הואיל והם תבשיל ולא מאפה (מ"ב כ).

ז - סיכום המאכלים שמותר לאכול בערב פסח

כפי שלמדנו מחצות יום י"ד מתחיל זמן איסור אכילת חמץ מהתורה, וכדי לתת סייג לאיסור, הוסיפו חכמים עוד שתיים. נמצא שמותר לאכול חמץ בערב פסח עד סוף השעה הרביעית של היום. וכפי שמבואר בלוחות הזמנים, יש שתי שיטות כיצד לחשב את השעות הזמניות, לשיטת המגן אברהם מתחילים לחשב את השעות מעלות השחר, ולשיטת הגר"א מהנץ החמה. לכתחילה טוב להחמיר לסיים את אכילת החמץ עד לסוף ארבע שעות לפי המגן אברהם, אולם בשעת הצורך, כיוון שהאיסור לאכול חמץ אחר השעה הרביעית מדברי חכמים, אפשר להקל ולסיים את ארוחת החמץ עד סוף ארבע שעות לפי חשבון הגר"א (עוד עיין לעיל ג, ו).⁸

לאחר ארבע שעות מתעוררת בעיה אצל הנוהגים שלא לאכול קטניות בפסח, איזה מאכל אפשר לאכול כדי לשבוע. חמץ וקטניות

וחזו"ע ח"ב ע' צ"ה, והגרש"ז אורבאך כמובא בספר ע"פ שחל בשבת. ומ"מ לכל הדעות פרורי מצה שבישולם מותר לאוכלם בערב פסח וכך כתבתי למעלה. ועיין ביחז"ד ג, כו, שהתיר בשעת הדחק לבתי חולים להגיש מצות שאינן שמורות בערב פסח, שבשעה"ד אפשר לסמוך על הראשונים הסוברים שרק מצה שמורה הראויה למצווה אסורה. אלא שבפועל אין מקום לעצה זו, מפני שכל המצות שמורות לפחות משעת טחינה, ונעשות לשם מצווה, ומוסכם שיוצאים בהן ידי מצווה (שו"ע תנג, ד).

8. סוף ארבע שעות לפי המ"א הוא 24 דקות לפני זמן הגר"א, ורבים טועים בזה.

הרי אסור, ואף מצה אסרו חכמים לאכול ביום י"ד, כדי שתהיה ניכרת וחביבה בליל הסדר. ולגבי עוגות ועוגיות שנאפו מקמח מצה, למדנו בהלכה הקודמת שנחלקו הפוסקים. ולמעשה, אפשר להקל בספק של איסור חכמים, והמחמיר תבוא עליו ברכה. וקציצות (קניידלעך) מבושלות מקמח מצה מותר לכל הדעות לאכול.

מצה עשירה, היינו קמח שנילוש במי פרות, כיין ושמן או שאר מיצי פרות, למנהג השולחן ערוך מותר לאכול בפסח ובערב פסח, ולמנהג הרמ"א אסור (שו"ע תס"א, א-ד). וכיום שהתעוררו ספקות גדולים על דרך יצור מצה עשירה, לדעת רבים מהפוסקים, גם ספרדים צריכים להימנע מלאכול מצה עשירה, ואפילו בערב פסח אחר חצות (ועיין לעיל ח, א).

וגם לנוהגים לאכול מצה עשירה (שיוצרה כדין בלא פיקפוקים) מותר לאוכלה עד לסוף תשע שעות זמניות של היום, אבל אחר תחילת השעה העשירית, כשלוש שעות קודם לכניסת החג, אסרו חכמים לאכול כל מיני מזונות, כדי שהמצה בליל הסדר וסעודת החג יאכלו לתאבון. ומי שרעב באותן השעות יכול לאכול מעט פרות, ירקות, בשר ודגים, ובלבד שיקפיד לאכול מעט כדי שיגיע לערב כשהוא רעב. ומי שהוא רגיש במיוחד, ואם יאכל בצהרי היום בשר או דבר אחר כבר לא יהיה רעב בלילה, צריך לתכנן את מאכלו ביום י"ד כך שיאכל בערב את המצות לתאבון (שו"ע תע"א, א-ב).

ח - אפיית מצות ואמירת קרבן פסח

יש נוהגים להדר לאפות את מצות המצווה אחר חצות יום י"ד, בזמן הראוי להקרבת קרבן הפסח (שו"ע תנ"ח, א). ורבים נהגו

שלא לאפות את המצות אחר חצות, מפני שיש בזה טורח רב, ובאותה שעה בדרך כלל טרודים בהכנת הבית לליל הסדר. ויש אומרים, שגם מצד חשש החימוץ, עדיף לאפות את המצות לפני כן, מפני שבאותה שעה יש סוברים שכלשהו חמץ אוסר הכל, ואילו לפני חצות היום, אם החמיץ מעט מן הבצק, הרי הוא בטל בשישים, ושוב אינו מתעורר אח"כ כשיכנס הפסח (מ"ב תנח, ג; עיין לעיל פרק ז' הערה 1). וכך נהג מרן הרב קוק זצ"ל שלא לאפות מצות בערב פסח אחר חצות (מועדי הראי"ה ע' רפד).

נוהגים לומר אחר תפילת מנחה סדר קרבן פסח, הכולל פסוקים מעניינו של הקרבן, וסדר הקרבת הקרבן. ואמרו חכמים (מגילה לא, ב) שאחר חורבן הבית אמירת סדר הקרבנות ולימודם נחשבים תחליף מסוים לקרבן עצמו.

המהר"ל מפראג (גבורות ה' לו-לז) פרש שעניינו של קרבן הפסח לבטא את האחדות, אחדות הבורא ומתוך כך אחדות ישראל שנועדו לגלות שמו בעולם. ולכן אוכלים אותו בחבורה, וקובעים מראש את כל המנויים על הקרבן, כדי שהקרבן יוקרב מתוך חבורה שהתאחדה לשם כך. ואין ללכת באמצע הסדר מחבורה לחבורה, כדי שלא להפריד את אחדות החבורה. ואוכלים את הפסח עם מצה ומרור, לבטא את האחדות הפנימית שבין כל הערכים הרמוזים בפסח, מצה ומרור. ונצטוונו לצלותו, משום שהצליה מלכדת ומאחדת את הבשר. ואסור לשבור עצם בו, מפני שהשבירה מבטאת פירוד.

ובזמן שאיננו יכולים להקריב את קרבן הפסח, אחדותו של הבורא אינה מתגלה בעולם כראוי, וישראל מפוזרים ומחולקים ביניהם. יהי רצון שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ונזכה להקריב את קרבן הפסח.